

TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASININ İNCELENMESİ: İSTANBUL TOPLANTISI ÖRNEK OLAYI

Kadir DUVAN*

This study examines Turkish Foreign Policy towards Middle East which Turkey has to be interested in because of her geostrategical location. As to this study, Turkey's traditional policy concerning Middle East has not extremely changed after end of the Cold War. But, owing to the changing conditions, Turkey played a dynamic role in this area. Impartiality and balance policies constitute traditional Turkish policies which has transformed into "active balance" policy because of conditions. This new policy can be seen as an obligation, but even if Turkey can use her geostrategical location and existing politic situation, Turkey will be seen as a middle scale power in predictable future.

Orta Doğu'nun sadece 20. yüzyıl başlarında petrol ile dünya politikasında önemli bir yere geldiğini söylemek tamamen yanlış olur. Bu bölge daha antik çağlardan itibaren, medeniyetlerin üst üste kurulduğu bir bölge olagelmıştır. Bunun sebebi ise, bölgedeki su kaynaklarının hem yeterince fazla, hem de toprağın verimli olmasıydı. İlk çağlarda böyle bir öneme sahip olan Orta Doğu'ya 19. yüzyılda ise Batılı emperyalist devletlerce başka bir önem atfedildi. O da, bu devletlerin sömürgelerine giden yolda Orta Doğu'nun kilit bir role sahip olmasıydı. Bu nedenle küresel alanda başrole oynayan devletlerin bu alana nüfuz etmeleri gerekirdi. Sonuç da bu doğrultuda oldu ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanı olan bu bölgelerin çoğu, İngiltere ve Fransa tarafından sömürgeleştirildiler. Orta Doğu'nun yüzen bir petrol denizinin üzerinde oturduğu anlaşıldığında ise bu bölge tam bir câzibe merkezi haline gelmiştir. Sonuç olarak, emperyal güçlerin büyümek için enerjiye olan ihtiyacı arttıkça, Orta Doğu'nun başı boş bırakılması da olanaksız hale gelmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında değişen ilişkilerin seyrine bağlı olarak, bölge ülkeleri Orta Doğu'da stratejik hedeflerini ve bu hedeflere ulaşmak için kullanacakları araçları yeniden tanımlamak zorunda

* Asistan, ASAM Orta Doğu Araştırmaları Masası.

Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt: 8, Sayı: 4, s. 253-269.

.....
 : **İstanbul'da düzenlenen,**
 : **Barış İçin Bölgesel**
 : **Girişim Toplantısı**
 : **Türkiye'nin Orta Doğu**
 : **politikalarında siyasî bir**
 : **görüş değişikliğini mi**
 : **göstermektedir; yoksa**
 : **"stratejik derinlik"**
 : **sağlamak yönünde**
 : **stratejik bir adım mıdır?**
 :

kalmışlardır. Soğuk Savaş'ın getirmiş olduğu görece istikrar ortamı, bölge ülkelerini politika belirlemek konusunda fazlaca zorlamayarak buldukları bloğun yönelimleri doğrultusunda politikalar izlemeye sevk etmiştir. Fakat, Soğuk Savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde bölgesel aktörler artan etkinliklerine uygun stratejiler belirleme durumunda kalmışlardır.

Bu aktörlerin en önemlilerinden biri olan Türkiye, 1990 sonrası dönemde, Körfez Savaşıyla başlayan bir politika değişikliği içine girmiştir. İran - Irak Savaşı döneminde 'aktif tarafsızlık politikası' izleyen ve bu sayede ekonomik kazanımlarını arttıran Türkiye, Körfez Savaşı ile birlikte 100 milyar dolar civarında bir ekonomik kayıpla ve Kuzey Irak'ta kontrolden çıkma potansiyeline sahip bir oluşumla karşı karşıyadır. Bu örnekler, Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Doğu'ya yönelik politika oluşturma konusundaki eksiklikten ve Türkiye'nin kendisini Soğuk Savaş koşullarına bağlamasından kaynaklanmaktadır. İşte tam da bu noktada, 3 Kasım 2002 seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP), Başbakan Abdullah Gül'ün Irak krizi çerçevesinde Ocak 2003 başında Orta Doğu ülkelerine yaptığı gezi sonrası İstanbul'da düzenlenen, Barış İçin Bölgesel Girişim Toplantısı Türkiye'nin Orta Doğu politikalarında siyasî bir görüş değişikliğini mi göstermektedir; yoksa "stratejik derinlik" sağlamak yönünde stratejik bir adım mıdır? Çalışma, konuyu bir siyasî partinin yönelimleri ile sınırlandırmayacak bir şekilde temelde bu değişim üzerinde duracaktır. Bu çalışmada asıl amaç, Orta Doğu'ya yönelik Türkiye politikalarının değişip değişmediği veya böyle bir değişim varsa bunun derecesinin ne olduğu sorusuna cevap bulmak olacaktır.

Türkiye'nin Orta Doğu politikalarında değişenin ne olduğunu anlatabilmek için, öncelikle olanın ne olduğunun en azından kısaca ortaya konması gerekmektedir.

Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'nin Orta Doğu Politikası

Modern Türkiye'nin kurulduğu dönem ve Soğuk Savaş süresince Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik politikaları incelendiğinde ilk olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrası izlenen tarafsızlık poli-

tikasının izleri ile karşılaşmaktadır. Arapların özellikle I. Dünya Savaşı sırasında izlediği politikalarla Osmanlı Devleti'ni zor durumda bıraktığı kanısı Cumhuriyeti kuran kadrolar arasında sıklıkla kabul gören bir görüş olmuş ve hatta 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, İsmet İnönü'nün Birinci Dünya Savaşı sırasındaki tecrübeleri dolayısıyla Araplara karşı sempati duymadığını düşündüğünü belirtmiştir.¹ Bu dönemde, Orta Doğu'da bulunan devletlerin çoğu yapay bir şekilde ortaya çıkarılmış ve manda rejimi altında Batı'nın "himayesinde" oldukları için resmi ilişkiler Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerinin etkisinde kalmıştır. Öte yandan, Atatürk'ün hilafete son vermesi ve din alanında yapmış olduğu reformlar bölge ülkelerinin fanatik çevrelerinde Türkiye'ye karşı bir antipatiye sebep olmuştur.² I. Dünya Savaşı sonrasında dünya yeniden şekillenirken ve oldukça büyük değişimler yaşanırken, Türkiye'nin bu değişimde önemli bir etkisi olmamıştır. Bölgedeki olaylardan birkaç istisnâ hariç dışlanmışır.³ Bu istisnâlar, Musul Sorunu, Türk - İran Antlaşması, Sadabat Paktı ve Hatay meselesidir. Bir başka açıdan ise, modern Türkiye'nin kuruluş aşamalarını geçirdiği bu dönemde genelde dış dünya ile, özelde de Orta Doğu meseleleri ile ilgilenmesi kaldırılabileceğinden fazla yükün altına girmesi anlamına gelmekteydi. Yukarıda da belirtildiği gibi, son yüzyılda Türkler ve Arapları birbirinden uzaklaştıran, hatta düşman eden milliyetçilik-din anlayışları bu dönemde oldukça kuvvetli ve taze idi.⁴

Bahsi geçen dönemden sonra ise, karşımıza Soğuk Savaş şartlarında şekillenen Orta Doğu politikaları çıkmaktadır. Bu dönemin başlangıcı olarak Demokrat Parti'nin Türkiye'de iktidara geldiği 1950 yılı alınabilir. 1950 sonrası Türkiye, Orta Doğu politikalarında belli değişimlere gitse de, bu değişiklikleri doğrudan kendi menfaat algılamalarına göre yapmayıp, Batı bloğunun çıkarlarıyla kendi çıkarlarının birebir örtüştüğünü düşünerek yapmıştır. Türkiye, kendisine tevdi edilen bazı görevleri Batı adına yapmaya çalışmıştır. Bu görevlerden bir tanesi; Batı'nın Orta Doğu'daki temsilcisi olarak bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap ülkelerini Batı'yla yakınlaştırmak ve onlara liderlik yapmaktır.⁵ Bir diğeri ise, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya inmesini engellemektir. Bu görevleri

¹ Hüseyin Bağcı, 'Demokrat Parti'nin Orta Doğu Politikası', Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, (İstanbul, Der Yayınları, 1998), s. 104.

² Fahir Arnoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 11. Baskı, 1-2 Cilt, (İstanbul, Alkım Yayınevi, 1996), s. 332-333.

³ Ramazan Gözen, *Amerikan Kıskacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, (Ankara, Liberte Yayınları, 2000), s. 3-4.

⁴ Gözen, *Amerikan...*, s. 5

⁵ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, 'Orta Doğu'yla İlişkiler', Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, 1. Baskı, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2001), s. 615

gerçekleştirmek için bazı projeler hazırlayan Türkiye, self determinasyon (kendi kendini yönetme) hakkına dayanarak bağımsızlıklarını ilân eden ve iki kutuplu uluslararası sisteme kendi değerleriyle üçüncü bir kutup ekleme girişiminde bulunan ülkeleri görmezden gelmeyi tercih etti.⁶ Bunun bir sonucu olarak, 1960'lı yıllarda bu görmezden gelmenin faturasını ağır bir şekilde ödemek zorunda kaldı. Türkiye, kendisine biçilen role uygun olarak, Orta Doğu'yu Sovyetlerin etkisine girmekten uzaklaştırıp Batı'nın yanına çekecek bir proje ile yani Bağdat Paketi⁷ projesi ile ortaya çıktı. Anlatılan konunun çerçevesinin çok fazla dışına çıkmamak için, sadece Bağdat Paketi'nin umulan sonuçlarla tam tersi yönünde neticeler verdiğini belirtmek yeterli olacaktır. Tüm bunlara ek olarak, karşımıza çıkan bir faktör de Türkiye'nin, 1947 yılında kurulan İsrail Devleti'ni tanıyan halkı Müslüman olan ilk devlet olarak, Arap dünyasının tepkisini çekmesidir ki Türkiye, kurulduğu günden bugüne İsrail ile ilişkilerini alt düzeylerde de olsa devam ettirerek hiç kesmemiştir.

1960'larda Türkiye, 'Soğuk Savaş'ın gözü kara bir askeri olma' politikasıyla, Batı'nın sınırlarını savunarak kendi çıkarlarını da koruduğu fikrinde ve bu fikrin bir ürünü olan Batı'nın stratejik müttefiki olduğu düşüncesinde ne kadar yanıldığını anlamıştır. Bu dönem, Türkiye'nin, 1950'lerde uyguladığı politikalardan aldığı derslerle, 1990'lara kadar süren bir dönemdir ve 1970'lerde yaşanan petrol kriziyle de farklı bir ivme kazanmıştır. Türkiye'nin bu şekilde politika geliştirmesine neden olan bazı olayları da gözden kaçırmamak gerekir. 1960'lardan itibaren Arap dünyasıyla restorasyon ve yakınlaşma eğilimi içine girilmesinde, kısmen 1950'lerin hatalarını düzeltme isteği, kısmen de Türk dış politikasının Batı dünyası ile ve özellikle ABD ile karşılaştığı sorunlara gösterdiği tepki ve dış politikada yeni alternatifler bulma çabası rol oynamıştır.⁸ Türkiye'nin, ABD ile yaşadığı en önemli sıkıntı, ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un 5 Haziran 1964 günü İsmet İnönü'ye yazdığı mektuptur. Bu mektubun içeriğinde, Türkiye'nin, Kıbrıs'a müdahalesi halinde Amerika'nın Sovyet tehdidi karşısında Ankara'ya yardım etmeyeceği vardı. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1965 tarih ve 2007 sayılı oylamasında, Türkiye yıllarca hizmet ettiği Batı Blok'u tarafından yalnız bırakılmıştı.⁹ Bu olaylardan önce gerçek-

⁶ Fırat ve Kürkçüoğlu, 'Orta Doğu'yla'..., Cilt 1, s. 615.

⁷ Bağdat Paketi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Mehmet Gönülbol ve Haluk Ülman ve Suat Bilge ve Duygu Sezer, 'Bağdat Paketi ve Orta Doğu Devletleriyle İlişkilerimiz', Mehmet Gönülbol (der), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Baskı, (Ankara, Siyasal Kitapevi, 1996), ss. 251-271.

⁸ Gözen, *Amerikan...*, s. 11

⁹ M. Hakan Yavuz, 'İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)', Faruk Sönmezoğlu (der), *Türk Dış Politikasının Analizi*, (İstanbul, Der Yayınları, 1998), 2. Baskı, s. 572

leşen Küba Krizi sonucu, ABD – SSCB anlaşmasına göre Türkiye’den bazı füzelerin de Türk makamlarına danışılmadan ABD tarafından kaldırılması Türk karar alıcılarını hayal kırıklığına sevk eden bir başka gelişmeydi.¹⁰ Bu dinamiklere ek olarak, Türk kamuoyunun, dış politika yapıcıları üzerinde oluşturduğu baskı da yabana atılmaması geren bir etkidir.

Tüm bu iç ve dış dinamiklerin ışığında Ankara, artık ‘Soğuk Savaş’ın gözü pek askeri’ konumundan kendisini soyutlayarak denge politikasını kendisine şiar edindi. Bunun Orta Doğu’ya yansımaması ise düşünülemezdi, nitekim ilk yansımaları 1967 Arap – İsrail Savaşı’nda kendisini gösterdi ve bu savaş sırasında Türkiye Arap devletlerinin safında yer tutuldu. Türkiye, topraklarındaki üslerin Amerika tarafından İsrail’e lojistik yardım için kullanılmasına da izin vermedi. 1969 yılında El-Aksa Camii’nin yakılmasından sonra toplanan İslâm Konferansı Toplantısı’na Dışişleri Bakanı düzeyinde katıldı.¹¹ Ankara, 1967 Arap- İsrail savaşından sonra BM Genel Kurulu’nda alınan 242 sayılı, İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiği yolundaki karar için olumlu oy kullanarak Mısır ve Suriye başta olmak üzere Arap ülkelerinin Türkiye’ye teşekkür etmeleri sonucunu doğuran bir politika izlemiştir. Türkiye artık, Batı’nın Orta Doğu’daki çıkarlarının koşulsuz temsilcisi olmayacağını gösteriyordu.¹² Fakat izlenen denge politikasının bir sonucu olarak, Batı ile ilişkileri hiçbir zaman ihmâl etmemiştir.

Denge politikası ve bazı ekonomik zorunluluklar dolayısıyla 1970’li yıllardan itibaren Türkiye’nin Orta Doğu ülkeleri ile olan ilişkileri yoğunluk kazanmıştır. 1973-1974 petrol krizi yüzünden Türkiye çok büyük sıkıntılar içerisindeydi. Türkiye petrol sorununu çözmek, daha ucuz ve kesintisiz petrol akışını sağlayabilmek amacıyla Arap dünyası ile ilişkileri geliştirmek yolunu seçti. Önce petrol ihtiyacının karşılanması güdüsüyle artan bu yaklaşma daha sonra Arap dünyasına doğru çok yönlü ihracat ve ekonomik faaliyetlerin artması ile sürdü. İlişkilerin ekonomik alanda gelişmesinin yanında, Türkiye için önem arz eden siyasî konularda bu yaklaşmanın sonucu alınamamıştır. Bunun en önemli örneğini Kıbrıs meselesi oluşturur. 1960’lı yıllarda Araplar, Yunanistan’ı desteklerken 1974 yılından beri hiçbir Arap devleti Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni tanımamıştır.¹³ Buna rağmen Türkiye, Arapların siyasî meselelerinde daha esnek bir tavır geliştirerek,

¹⁰ Gözen, *Amerikan...*, s.12

¹¹ Yavuz, *İkicilik...*, s.573

¹² Fırat ve Kürkçüoğlu, ‘Orta Doğu’yla...’, Cilt: 1, s.790

¹³ Stephen Larrabee ve Ian O. Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, (Santa Monica, RAND Publishing, 2003), s. 131.

1964'ten beri Filistin Kurtuluş Örgütü'ne (FKÖ) belli bir mesafe koymuş ülke içindeki terör eylemlerinde Filistin kamplarında eğitim görenlerin de rol aldığını bilmesine rağmen, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren bu örgütle de ilişkilerini geliştirmiştir.¹⁴ Her ne kadar dengesiz bir politika izlenmiş görünümünü verilmiş olsa da, aslında bu zıtlık, kimin kime daha fazla ihtiyacı var sorusunun cevaplanması ile anlaşılacaktır. Dönemin şartları göz önüne alındığında, Türkiye'nin bağımlı olduğu petrolü stratejik bir araç haline getiren Araplarla iyi ilişkiler geliştirmesi zorunluluğu daha iyi anlaşılabilir.

1980'lerde Orta Doğu ile Türkiye ilişkilerine baktığımızda, Türkiye'nin denge politikasını değiştirmedeğini görmekteyiz. 1980'lerde uluslararası ortamda ortaya çıkan değişimler bölge ile ilişkileri de etkilemekteydi. İran'da gerçekleşen İslâm Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali sonrasında Türkiye'nin bölgedeki rolü ABD'nin geliştirdiği "ılımlı İslam" anlayışı çerçevesinde çizilen 'yeşil kuşak teorisi'yle şekillendi. 1980'de başlayıp sekiz yıl süren İran - Irak Savaşı sırasında tam bir tarafsızlık örneği göstererek ekonomik kazançlarını normal düzeylerin çok üzerine taşıyan Türkiye, savaşın zararını Kuzey Irak'ta yaşanan otorite boşluğu sonucu bölgede etkinliğini artıran Kürt grupları yüzünden daha sonradan görecekti. Bu zaman zarfında Irak ile ticarî ilişkiler had safhaya ulaşmış Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nın kapasitesi artırılmıştır. Türkiye'nin Orta Doğu'ya ihracatı 1980'lerde önemli miktarda arttı ve 1982'de toplam ihracatın %44'ü bu bölge ile yapıldı. Bu yeni ihracat hareketinin büyük bölümünü İran ve Irak'la olan ticaret oluşturuyordu.¹⁵ Ayrıca, 1988'de Filistin'in bağımsız devlet ilânını tanıyan ilk NATO ülkesi Türkiye olmuştur.¹⁶ 1980'ler boyunca bir yandan denge politikası tâkip edilirken, diğer yandan da pragmatik politikalar işlevsel hâle gelmiştir.

Türkiye'nin, cumhuriyetin kuruluşundan bugüne izlemiş olduğu Orta Doğu politikaları mümkün olan en kısa şekliyle ele alındıktan sonra, asıl analiz konusu olan 1990'lar, ya da bir başka deyişle Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin tâkip ettiği bölge politikalarına odaklanma zamanı gelmiştir.

¹⁴ Fırat ve Kürkçüoğlu, 'Orta Doğu'yla..., Cilt 1, s.795.

¹⁵ Atilla Eralp ve Özlem Tür, 'İran'la Devrim Sonrası İlişkiler', Meliha Benli Altunışık (der), *Türkiye ve Orta Doğu Tarih Kimlik ve Güvenlik*, (İstanbul, Boyut Kitapları, 1999), s. 74.

¹⁶ Yavuz, 'İkicilik...', s. 578.

olduğunu ve jeopolitiğinin hâlâ vazgeçilmez olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bir diğer etken ise, Körfez Savaşı ile birlikte Türkiye'nin bu bölgeden tehdit algılamalarının artması olmuştur. Bir başka neden ise, Irak'ın bölgede baş edilmesi güç bir devlet haline gelmesi ve diğer bölge devletlerini de tehlikeye atma olasılığıdır. Çünkü, İran-Irak Savaşı sırasında İslâm Devrimi yapmış bir İran'a karşı savaşmasından dolayı Batı tarafından desteklenen Irak'ın kitle imha silahlarına ve füze sistemlerine sahip olabilme kapasitesine ulaşabileceği bilinmekteydi.²⁰ Son olarak eklenebilecek bir neden ise, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, Türk siyasi hayatındaki baskın rolüdür. Özal'ın, yine dönemin Dışişleri Bakanı Ali Bozer'in bilgisi olmadığı halde Kerkük – Yumurtalık Boru Hattı petrolünün kesilmesi emrini vermiş olması bunun bir örneğini teşkil eder.²¹ Türkiye, Orta Doğu'yu bir fırsatlar alanı olarak görmekten çok birçok riski içinde barındıran bir alan olarak değerlendirmiştir.²²

Soğuk Savaş'ın ardından boşluk ve Orta Doğu'ya dönük çok yönlü bir dış politikanın geliştirilememesi sonucunda Körfez Savaşı sonrası Türkiye bu bölgeye, Irak özelinde daha fazla müdahil olmuştur. Modern Türkiye'nin kuruluşundan bu yana devam eden tarafsızlık, bölge içi karışıklıklara karışmama ve 1960'ların ortalarından itibaren Orta Doğu politikalarını şekillendiren denge politikaları ve nihayet 1980'lerde ortaya çıkan denge politikasıyla ilintili olan tarafsızlık politikaları, bu zorunluluklar dolayısıyla rafa kaldırılmasa da, karar alıcıların politika oluşturmalarında birincil öneme sahip konumunu yitirmiş gibi görünmektedir. Körfez Savaşı'na koalisyon ülkelerine destek vererek katılan Türkiye'nin bu savaş sonrası bölgeye dönük risk algılamaları artmıştır. Türkiye'nin bölgeye dönük politikalarına bakıldığında üç önemli unsurun karar alıcıların temel noktalarını oluşturduğu görülmektedir: Bunlar, bölgenin istikrarı, su meselesi ve güvenlidir. Körfez Krizi sonrasında güvenlik ve istikrar konusunda ciddi değişimler gözlenmiştir. Mevcut şartlar, PKK'nın Kuzey Irak'a iyiden iyiye yerleşmesine ve kendilerini olası bir Kürt devletinin kurucuları olarak gören Celal Talabani ve Mesut Barzani'nin siyasi kimlik kazanmalarına yardımcı olmuştur. Mesut Barzani'nin KDP'si ve Celal Talabani'nin KYB'si ile kurulan ilişkiler belli bir denge unsuru içermekteydi.²³ Muhakkak ki, bu gelişmeler Türkiye

²⁰ Tozun Bahcheli, 'Turkey, the Gulf Crisis, and the Word Order', Tarek Y. Ismael ve Jacqueline Ismael (edi.), *The Gulf War and the New World Order: International Relations of Middle East*, (Florida, University Pres of Florida, 1994), s. 438.

²¹ Bahcheli, 'Turkey...', s.436.

²² Larrabee ve Lesser, *Turkish...*, s. 127.

²³ Serhat Erkmen ve Hasan Yılmaz, 'Türkiye'nin Kuzey Iraklı Kürt Gruplarla İlişkileri: 10 Yılın Anatomisi ve Geleceğe İlişkin Beklentiler', *Stratejik Analiz*, Cilt.3, No.30, (Ekim 2002), s. 45.

açısından bölgenin istikrar ve güvenliğini sarsmış bulunmaktaydı. Sözü edilen istikrarsızlık ve güvenlik meselelerinden dolayı ve yukarıda değinilen Soğuk Savaş sonrası değişen koşullar ışığında Türkiye bölgeye daha yoğun ilgi göstermek durumunda kalmıştır.

Uluslararası ilişkilerin boşluk kabul etmediği göz önüne alınır, Soğuk Savaş ve Körfez Savaşı sonrası bölgede oluşan boşluğu bölge ülkelerinin belli bir oranda doldurması kaçınılmazdır. Bununla bağlantılı olarak, Türkiye de Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak'ta oluşan otorite boşluğunun kendi aleyhine işlemlerini engellemek için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Bu çabanın bir tezâhürü sıcak takip adı ile başlayan ve daha sonra Kuzey Irak'ta bir güvenlik şeridi oluşturan sınır ötesi operasyonlar olarak görülebilir. Ayrıca, Türkiye belli oranda Talabani ve Barzani'nin politikalarında etkili olmaya çalışmıştır. Çünkü, Kerkük petrolünün, Arapların ve Türkmenlerin elinden alınarak Amerika Birleşik Devletleri himayesinde kurulacak bir Kürt devletine verilmesi halinde bu devlet yaşayabilme kabiliyetine sahip olabileceği gibi, saldırganlığını da finanse edebilecek bir güce ulaşacaktır.²⁴ Değişen koşulların diğer Orta Doğu ülkelerini de etkilediği göz önüne alınır, artık Soğuk Savaş'ın stratejik koruyuculuğuna sahip olan şemsiyesini üzerlerinde hissetmeyen Suriye, Irak ve İran gibi ülkeler, bu dönemde Türkiye'ye yönelik dış politika amaçlarına ulaşabilmek için PKK kartını manivela olarak kullanmaya başlamışlardır, üstelik de adı geçen bu ülkelerde belli oranlarda Kürt varlığı olmasına rağmen. Bu grift ilişkiler ağı sonucunda Türkiye, 1990 sonrasında İsrail ile ilişkilerini daha açık ve daha sıkı bir hâle getirdi. Özellikle, bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkilerinin en önemli boyutunu stratejik askerî işbirliği oluşturmuştur. 23 Şubat 1996'da imzalanan Askerî Eğitim Anlaşması karşılıklı olarak pilotların eğitim uçuşlarının gerçekleştirilmesini, ortak tatbikatlar yapılmasını ve istihbarat alışverişini öngörmektedir.²⁵ Ankara, bölgede kendisini 'yalnız' hissedilen bir başkent olarak diğer 'yalnız' Tel Aviv ile daha önce varolmayan düzeyde işbirliğine gitmesini kolaylaştıran bir etken bu dönemde Arap - İsrail yakınlaşması olmuştur. Fakat, yine de Araplar bu yakınlaşmaya tepkisiz kalmamıştır, özellikle Araplarla İsrail'in arası açılmaya başladıktan sonra işbirliği düzeyinin düşürülmesi ihtiyacı hissedilmiştir. Türk - İsrail ilişkileri, İsrail devleti, kurulduğundan bu yana hiç bu düzeye ulaşmamıştır ki, bu düzey Türkiye'nin tarafsızlık politikasıyla çelişmektedir. Fakat, Arap devletlerinin tepkilerinin artması üzerine bu işbirliğinin düzeyinde belli bir

²⁴ Ümit Özdağ, 'Yeniden Yapılanan Orta Doğu', *Stratejik Analiz*, Cilt.3, No.31, Kasım 2002, s.24

²⁵ Meliha Benli Altunışık, 'Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye - İsrail İlişkileri', Meliha Benli Altunışık (der), *Türkiye ve Orta Doğu Tarih Kimlik ve Güvenlik*, (İstanbul, Boyut Kitapları, 1999), s. 204.

miktar azalma görülmesi denge ve tarafsızlık politikalarının tamamen göz ardı edilmediğini göstermektedir.

Soğuk Savaş sonrası Suriye ile ilişkilere bakıldığında ise yukarıda değinilen faktörün etkisiyle 1990'lı yılların ilk yarısında ilişkilerin, Suriye'nin, PKK terör örgütünü desteklemesi, su sorununda PKK'yı bir manivela olarak görmesinden dolayı gerginleştiği görülecektir. 1998'de Abdullah Öcalan'ın, Şam'da barındığı ispatlanınca, ilişkiler gerginleşmiş ve aynı yılın sonlarına doğru diplomatik trafik hızlanmış. Türkiye'nin kararlı tutumu ve gerekirse bir savaşı göze alabileceği yönündeki sinyalleri sonrası Suriye geri adım atmak zorunda kalmıştır. Çünkü Rusya, Soğuk Savaş sonrası dönemde, Sovyetler Birliği'nin eski ideolojik güdülerine şekillenen desteğini bu ülkeye vermemiş ve sonuç olarak Suriye, terör örgütü liderini ülkesinden çıkarmak zorunda kalmıştır.²⁶ Suriye'yi böyle davranmaya iten bir diğer faktör ise Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşma stratejinin başarılı olmasıdır. Abdullah Öcalan'ın, Suriye'den çıkarılması sonrası iki ülke arasında Adana Mutabakatı imzalanmıştır.²⁷ Bu mutabakat sonrasında ilişkilerde görece bir iyileşme meydana geldiği söylenebilir. Suriye açısından bakıldığında, Hatay, Suriye'den kopartılmıştır, Fırat nehri adil bir şekilde paylaşılmamaktadır ve 1990'lı yıllarda Türkiye'nin İsrail ile askerî – güvenlik anlaşmaları imzalaması ilişkilerdeki diğer sorunlardır.²⁸ Fakat ilişkilerde sözü edilen bu iyileşme sorunların çözülmesine yardımcı olamamıştır. Özellikle, Başer Esad'ın ülke yönetimine geçmesinden sonra sorunlara çözüm bulma yönünde iradesinin bulunduğu fakat ülkenin kontrolünü henüz tam anlamıyla eline geçiremediğinden ve Suriye'de etkin insanların hâlâ Hafız Esad'ın kuşağından geliyor olmasından dolayı bu iradenin gerçeğe dönüştürülmesinde zorluklarla karşılaştığı söylenmektedir.

Türkiye'nin, 1990 sonrası Irak, İsrail ve Suriye ile ilişkilerinde keskin değişiklikler olduğu için bu üç ülke ile ilişkileri kısaca değerlendirilmiştir. Şimdi irdelenecek konu ise, Irak krizi dolayısıyla Orta Doğu ülkelerinin Türkiye'nin inisiyatifiyle bir araya geldikleri 2003 İstanbul Toplantısı olacaktır.

²⁶ İhsan Bal ve Önder Aytaç, 'Soğuk Savaş Sonrası Yeni Düşman Tanımlamaları Bağlamında Terörizm Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri', içinde, İdris Bal (der.), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, (İstanbul, Alfa Yayınları, 2001), s. 690.

²⁷ Adana Mutabakatı hakkında daha fazla bilgi için bkz., Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), Cilt: 2, s. 566

²⁸ Şaban Abboud, "Yeni Türkiye ve Suriye Arasında Pragmatik Yakınlaşma", *As-Safir Gazetesi*, 3 Ocak 2003

İstanbul Toplantısı: Çıkarların Kesiştiği Nokta mı?

İstanbul Toplantısı'na geçilmeden önce bir durum tespitinin yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu toplantı, Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak ile ilgili politikalarının artık savaşla sonuçlanacağını kesinleşmeye başladığı bir dönemde, biraz da geç kalınmış olduğu anlaşılan bir şekilde hayata geçirilmiştir. Artık, ABD, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1441 sayılı kararının²⁹ müdahalede bulunmak için yeterli bir karar olduğunu ikinci bir BM kararna gerek olmadığını iddia ettiği³⁰ bir dönemde bu toplantı fikri kabul görmüştür. Gerçekten de Washington, BM silâh denetçileri şefi Hans Blix tarafından Irak'ın kitle imha silâhlarıyla ilgili Irak'ta 'dumanı tüten silâh' bulamadıkları yönündeki açıklamasına sert tepki göstermiş ve silahların gizli olduğu için bulunamadığını iddia etmiştir.³¹ Irak ile ilgili politikalarında dünya kamuoyundan destek görmediği için giderek sertleşen bir tavır içine giren ABD, gerekirse Irak'ı tek taraflı vurabileceklerini sıkça tekrar etmeye başlamıştır. Bu mevcut durum, ABD'nin 11 Eylül saldırılarının üzerinden çok geçmeden Irak'ın bu saldırılarla ilişkisi bulunduğu yönelik açıklamalarıyla başlayan süreçte artık sona yaklaşıldığının kanıtlarını olarak görülebilir. Sonuç olarak, ABD, Irak'ta bir savaş sonrası Saddam Hüseyin rejimini yıkma ve onun yerine kendi kontrolünde bir yönetim getirme stratejisini uygulamaya koymuş ve adımlarını da buna uygun olarak atmaktadır. Çünkü ABD, kurduğu ve devamının menfaatlerine uygun olduğunu tespit ettiği uluslararası düzene en ciddi meydan okumanın Orta Doğu'dan geldiğini düşünmektedir.³² Bu stratejinin karşısında ise, Irak'a karşı bir savaşın bölgenin dengelerini değiştireceğini iddia eden bir Orta Doğu muhalefeti oluşmuştu. Fakat bu bloğun çok da etkin olduğunu söylemek oldukça güçtür.

Bu bloğu etkinleştirmek işlevi ise bir anlamda bölgeye hiçbir zaman tam olarak eklenmemiş olan Türkiye'ye düşmüştür. 2003 Ocak ayının başlarında Suriye ile başlayan bir Orta Doğu gezisine çıkan Başbakan Abdullah Gül, daha sonra Mısır, Ürdün, İran ve Suudi Arabistan'ın nabzını yoklayarak barış için bölgesel bir girişim başlatmıştır. Türkiye; Mısır, Ürdün, İran, Suriye, Suudi Arabistan ve İran'a, Irak Krizi'ne barışçı bir çözüm yönünde çalışmalarda bulunmak için bir zirve toplantısına ev sahipliği yapmayı önermiştir. Ürdün ve Suudi Arabistan'ın son anda kabul ettiği zirve önerisi bütün teklif

²⁹ Kararın Tam Metni İçin Bkz. <http://www.un.int/usa/sres-irag.htm> 8 Kasım 2002.

³⁰ 'Armitage: İkinci bir BM Kararına Gerek Yok', *Hürriyet*, 23 Ocak 2003.

³¹ 'Powell: Kanıt Bulmak Şart Değil', *NTVMSNBC*, 11 Ocak 2003.

³² Şanlı Bahadır Koç, 'İyi, Kötü, ve Çirkin: Amerika'nın Orta Doğu Politikaları', *Stratejik Analiz*, Cilt 2, No. 21, Ocak 2002, s. 6.

götürülen devletlerce kabul edildi. Her birinin ortak çıkarı olarak gözüken savaşın önlenmesi için yapılacak bir toplantının dışında kalmak istememeleri kabul etmeleri için yeterince güçlü bir sebep olarak görünmektedir. Toplantı önerisini kabul eden devletlerin hepsi, olası bir Irak Savaşı'nın hassas bölgesel dengeleri olumsuz etkileyecek şekilde etnik ve dini temelde kaotik bir durum ortaya çıkarmasından endişe duymaktaydı. Gerçekten de, toplantıya katılan devletlerin böyle bir ortak çıkar algılamasında oldukları söylenebilir. Fakat daha derinlemesine bir analiz yapıldığında, toplantıya katılan her devletin Irak'ın parçalanmasından dolayı duyduğu endişenin farklı olduğu anlaşılacaktır.

Irak'ın etnik temellere dayalı olarak parçalanmaması, İstanbul Toplantısı'na katılan her devlet için kapsayıcı bir çıkar olsa da, bu çıkar her devlet için aynı öncelikte değildir. Türkiye dışındaki Arap ülkelerinin asıl çekindikleri nokta, ABD Orta Doğu politikasının Irak'tan başlayarak bir değişikliğe gitmesidir.³³ Bunun nedeni, ABD'nin bölgeye dönük algılamalarında değişikliğe gitme emarelerini göstermesidir. Arap dünyasının anti-demokratik rejimlerle yönetilmesi sonucu yaşadığı meşruiyet problemi sonrası bu ülkelerin ABD destekli hükümetlerine karşı ciddi bir toplumsal baskı gelişmiştir. Bu baskının gelişmesinin temelinde ise İsrail-Filistin uyuşmazlığında Amerika'nın sürekli İsrail'in menfaatlerini koruyan politik tercihler yapması yatmaktadır. İktidarlarını ABD'ye borçlu olan bu devletler, aynı zamanda iktidarlarının meşruiyet temellerinin kaybolmasında ABD'nin Orta Doğu politikalarının bulunması gibi paradoksla karşı karşıyalardır. ABD, Orta Doğu'daki mevcut siyasi yapının kendi aleyhine olduğunu fark edip bu yapıyı değiştirerek bölgedeki varlığını sürdürmenin hesaplarını yapıyor gibi görünmektedir. Bu değişikliği de bölge kamuoyuna daha fazla önem vererek yapması muhtemeldir. Kamuoyuna verdiği önemi belli etmek için olası bir Irak savaşı sonrası İsrail - Filistin sorununa barışçıl ve adil bir çözüm getirmek için politikalar yürütme ihtimali oldukça yüksektir. Fakat, objektif olarak bakılırsa, ABD'nin olası bir Irak müdahalesinden önce bu sorunu çözüme kavuşturmasa bile bu yönde adımlar atıyor olduğunu göstermesi, kendisinin bölgede daha geniş bir hareket alanını kullanmasına yardımcı olacağı düşüncesini mantıklı kılmaktadır. Toplumsal harareti ve ABD düşmanlığını etkisizleştirecek böyle bir stratejinin uygulamaya konulması halinde ise mevcut hükümetlerin, krallıkların iktidardan uzaklaştırılmasına neden olabileceği düşünülürse bu ülkelerin neden Irak'ta bir savaşa karşı çıktıkları daha iyi anlaşılabilir. Arap devletleri dışında kalan İran'ın da bu tür bir

³³ Muna Shuqair, 'İstanbul Konferansı: Bir Sonuçsuzluk Değerlendirmesi', *The Daily Star*, 02 Şubat 2003.

algılama içinde olması anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü İran, ABD'nin zaten 1979'dan beri 'düşman'ı olarak algılanmaktadır. Bunlar dışında ise toplantının gözle görülebilen bir amacı da kamuoylarındaki savaş karşıtlığını yatıştırarak savaşı önlemek için ellerinden gelen çabayı gösterdikleri mesajını vermektir.

Toplantıya katılan devletlerin İran hariç hepsi ABD müttefiki ülkeler olması, bu devletlerin son tahlilde olası bir Irak müdahalesinde ABD'nin yanında yer alacağını önemli bir delilini ortaya koymaktadır. Türkiye, Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır ve Suriye'nin belli bir noktaya kadar ABD'ye direnme gücü vardır. Fakat ABD'nin 11 Eylül sonrası yaptığı açıklamaya göre "öteki" olmayı da göze almaları oldukça zordur. 11 Eylül, Soğuk Savaş sonrası belirsizliğin üzerindeki örtünün kalkmasını sağlayan ve dünyanın gerçek gidişatını göstren bir turnusol kağıdı görevi görmüştür.³⁴ Açıkçası, Toplantıdan ABD'ye yönelik sert bir uyarı çıkmayacağı daha başından göze çarpmaktaydı. Batılı kaynaklara göre Toplantı'nın en önemli mesajı Saddam Hüseyin'e verildi ve savaşı ancak Irak liderinin tavrının önleyebileceği üzerinde duruldu.³⁵ "Irak'ta bir savaş ihtimali giderek daha da görünürlük kazanmaktadır. Bölge ülkeleri yeniden bir başka savaş ve bu savaşın tüm yıkıcı sonuçlarını tekrar yaşamayı arzu etmemektedir." ifadeleriyle barış çağrısı yapan 6 ülkenin dışişleri bakanları, İstanbul girişiminin barışçı çözüm için bir süreç olduğunu vurguladı.³⁶ Bundan sonra ise Irak'tan, BM Güvenlik Konseyi'nin kararına uygun olarak işbirliğini sürdürmesi ve elindeki kitle imha silâhi yetenekleri hakkında bilgi ve malzeme sağlamaya yönelik daha aktif bir yaklaşım sergilemesi, süregelen izleme ve doğrulama sürecine ilişkin BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararları altındaki yükümlülüklerini teyit etmesi, bir belirsizliğe yer vermeyecek şekilde, komşularında güven yaratacak bir politika izlemeye başlaması ve komşularıyla arasındaki anlaşmalara uygun olarak, uluslararası tanınmış sınırlara saygı göstermesi, ülkesinin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü muhafaza edecek bir ulusal uzlaşmanın sağlanması yolunda, somut adımlar atması istendi. Buna ek olarak, Güvenlik Konseyi'nin sürece katılımının tam ve kapsayıcı olması gerektiği öne sürülerek, Güvenlik Konseyi'nin bu altı ülkenin ortaya koyduğu perspektifle uyumlu hareket etmesi istenmiştir.³⁷ Görüldüğü gibi, bu mesajlar

³⁴ Serhat Erkmen, 'SSCB'nin Yıkılması ertesinde Moskova - Bağdat İlişkileri', *Stratejik Analiz*, Cilt.3, No. 26, Temmuz 2002, s. 69.

³⁵ 'İngiliz Basınında İstanbul Zirvesinin Yankıları', *NTVMSNBC*, 24 Ocak 2003.

³⁶ Abdülhamit Bilici ve Salih Bozt, 'İstanbul Zirvesi'nden Irak'a Uyarı ABD'ye Dolaylı Barış Mesajı Çıktı', *Zaman*, 24 Ocak 2003.

³⁷ 'Komşulardan Son Uyarı', *Hürriyet*, 24 Ocak 2003.

denge unsuru ve Soğuk Savaş sonrası şartların bir anlamda gerekli kıldığı aktiflik, 'aktif denge' politikası olarak formüle edilebilecek bir tespit yapılabilmesinde ana dinamikleri oluşturmuştur. Şu anki konjonktür, Türkiye'nin bölgede daha etkin olmasına olanak vermektedir ki son günlerde ABD ile süren Amerikan askerlerinin Türk topraklarından geçirilmesi ile ilgili gerginliğin temelinde de bu farkında oluşmaktadır. Jeopolitiğinin ve şu anki konjonktürün getirdiği avantajları, 1991 Körfez Savaşı'ndan aldığı derslerle daha iyi kullanan bir Türkiye ile karşılaşılmaktadır.

Buna rağmen, Türkiye jeopolitik konumunun getirdiği avantajı gözden kaçırarak Batı uygarlığı dışındaki diğer Orta Doğu medeniyetlerine gereken önemi verememiştir. Halbuki, akıllıca izlenecek bir politika, Batılılaşma projesini sekteye uğratmayacağı gibi bu projenin daha sağlıklı yürütmesine katkıda bulunabilirdi. Bu anlamda çok yönlü dış politika izleyebilmenin birçok şartına sahip bir ülkenin kendisini tek bir yöne kanalize etmesi pek de akıllıca olmayan bir davranış biçimi olarak görülebilir.

Çok taraflı izlenebilecek dış politikanın bir tarafı olan Orta Doğu ile ilişkileri geliştirmek de, işte bu açıdan önem kazanmaktadır. Orta Doğu ile ilişkilerin geliştirilmesi için Türkiye'nin izleyebileceği politikalar şunlardır:

- Bölgeye yönelik diplomatik açılımları olumsuz yönde etkileyen engellerin aşılması,
- Bölgesel gelişmeleri yakından takip eden ve derinlikli projeksiyonlarla değerlendirebilen araştırma merkezleri, üniversite enstitüleri gibi kurumların oluşturulması,
- Bölgeyi bütünüyle kuşatıcı projeler üretilmesi,
- Bölge barışında jeopolitik ve jeokültürel risk alanlarının ve risk alanlarını oluşturan karşı milliyetçi bloklaşmaların engellenmesi,
- Orta Doğu barış süreci başta olmak üzere bütün bölgesel problem alanlarında etkin, aktif ve inisiyatif gücü yüksek bir yaklaşımın benimsenmesi,
- Türkiye'nin bölgedeki imajını güçlendirecek ilişkilere ve iletişime ağırlık verilmesi,
- Bölge barışını güçlendirecek ortak çıkar alanlarının oluşmasına öncülük edilmesi.⁴³

⁴³ Davutoğlu, *Stratejik...*, ss. 452-453.

.....
: **AKP hükümetinin,**
: **Müslüman dünya ile**
: **ilişkilerde daha duyarlı**
: **olması beklenebilir.**
: **Fakat Türk Devleti'nin**
: **temel politikalarını**
: **kökten değiştirmesi**
: **beklenmemelidir.**
:

Açıktır ki, bu politikaların hayata geçirilebilmesi için Türkiye'nin muhataplarının da bu çabaları karşılıksız bırakmamaları gerekmektedir. İstanbul Toplantısı'nı bu politikalar çerçevesinde değerlendirmek mümkün görünmektedir. Bölgesel ilişkileri geliştirmek adına atılmış bu adımın konjonktürel zorunluluklardan dolayı olma olasılığını da unutmamak gerekir. İlişkilerin gelişmesi için Türkiye ve bölge ülkelerinin karşılıklı samimiyet ve hüsnüniyet göstermeleri gerekmektedir. Eğer, bölge ülkeleri ile Türkiye'nin karar alıcıları sorunları çözme yönünde siyasi irade geliştirirlerse, sorunların çözülmesi için gereken alt yapı oluşur.

Eklenmesi gereken bir diğer nokta da, İstanbul Toplantısı'nın, AKP hükümetiyle ilintisinin birebir olmadığına hatırlanmasıdır.

Sonuç olarak, Türkiye Soğuk Savaş sonrası konjonktürün ortaya çıkardığı fırsatlar ve olanaklardan yararlanarak orta ölçekli bir güç olmak gibi bir stratejiye sahipse, ki böyle bir potansiyele sahiptir, bu hedefine ulaşmak için, sadece Orta Doğu bölgesine yönelik değil, jeopolitik konumunun olanak sağladığı bütün bölgelerde çok daha aktif bir dış politika izlemelidir.